

BEYOĞLU'NUN *PALAIS DE CRISTAL*'İ VE MİMARLIK TARİHİNDE AÇIKLIĞA KAVUŞMASI GEREKEN BİRKAÇ NOKTA

THE *PALAIS DE CRISTAL* OF BEYOĞLU AND SOME ISSUES IN ARCHITECTURAL HISTORY THAT REQUIRE CLARIFICATION

Nazende YILMAZ*

ÖZ

19. yüzyılda Beyoğlu'nda "Fransız Tiyatrosu" olarak anılan mekânlar arasında en dikkat çekici örnek *Palais de Cristal*'dir. Operaların sahnelendiği bu gösterişli salon, Cumhuriyet döneminde önemli bir sinema salonu olan Elhamra Sineması'nın inşa edildiği arazide yer almaktadır. Giustiniani'ye ait olan bu yapı, kaynaklarda hem balo hem de tiyatro salonu olarak tanımlanmakta ve *Palais de Cristal* adıyla anılmaktadır. Ancak bu yapının tarihine ilişkin bilgiler literatürde kimi belirsizlikler ve çelişkiler içermektedir. Bu çalışmada, söz konusu tiyatronun tarihsel gelişimi ve mekânsal dönüşümü; arşiv belgeleri, dönemin Fransızca yayınları ve haritalar ışığında ele alınmaktadır. Yapı, 1862 yılında balo salonu olarak faaliyete geçmiş; 1865'te ise mimar Barborini tarafından tiyatro salonuna dönüştürülmüştür. 1868 yılında belediye talimatıyla kapsamlı bir tadilatın geçen *Palais de Cristal*, 1870 Beyoğlu yangınından zarar görmeden çıkmayı başarmıştır. 1892 yılında yaşanan başka bir yangında bulunduğu kompleksin hasar gördüğü anlaşılma ile birlikte, tiyatro işlevini 1902 yılına kadar sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra ise konserlerin düzenlendiği bir mekân haline gelmiştir. *Palais de Cristal*'in bulunduğu yere 1922 yılında Elhamra Sineması inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinin, yapının cephesinin yeniden tasarlanması ve iç mekânın sinema işlevine uygun şekilde düzenlenmesini kapsadığı düşünülmektedir. Elde edilen veriler ışığında, *Palais de Cristal*'in 20. yüzyılda sinema kimliğiyle varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Elhamra Sineması ise 1999 yılında meydana gelen yangının ardından kullanılamaz hale gelmiştir. Elde edilen bulgular, *Palais de Cristal*/Elhamra yapısının yalnızca bir eğlence mekânı değil, aynı zamanda Beyoğlu'nun kültürel kimliğini biçimlendiren bir hafıza yapısı olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirme, mimari koruma ve kent belleği açısından benzer yapılar için referans niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Palais de Cristal*, Fransız Tiyatrosu, Beyoğlu'nun Tiyatroları, Giustiniani'nin Yeri, Elhamra Sineması, Osmanlı Tiyatro Mekânları

* Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4533-4883> ♦ E-mail: nazendeyilmaz@fsm.edu.tr

ABSTRACT

The nineteenth-century Ottoman capital was a highly dynamic center for musical activities. However, French theaters—as performance venues—have not been thoroughly examined in studies on Pera’s musical life and theater culture. Among these, the most prominent venue known as the French Theatre in the 19th century was the *Palais de Cristal*, later replaced by the Elhamra Cinema during the Republican era. Existing literature contains vague and often contradictory accounts regarding the history of this venue.

By consulting archival documents, period maps, and French-language publications, this study critically reevaluates the history of the French theatre known as *Palais de Cristal*, located on the Giustiniani property. It seeks to clarify and correct various misconceptions surrounding the venue. While the Naum Theatre served as the region’s dominant and imperial theatre throughout much of the century, its monopoly began to wane in the late 1860s, when the Ottoman authorities granted French theaters performance permits. Initially constructed as a ballroom in 1862, the *Palais de Cristal* was converted into a theater in 1865 by architect Barborini. The hall featured an elegantly decorated oblong entrance and galleries supported by eighteen columns, offering a striking visual impression. Unlike many other theaters of the era, it survived the great Beyoğlu fire of 1870. A major renovation took place in 1868, following municipal directives. Although a fire in 1892 reportedly damaged the complex, the venue continued to operate as a theater until 1902, after which it served primarily as a concert hall. Throughout the twentieth century, most historical theater buildings in Istanbul were either demolished or repurposed. In Beyoğlu—a European-style district of the city—nineteenth-century popular culture gave way to modernist values symbolized by shopping arcades and cinemas. In 1922, the Elhamra Cinema was constructed on the site of the former *Palais de Cristal*. While its exterior was redesigned, elements of the original interior may have been preserved. The venue continued to function as a cinema until a devastating fire in 1999 rendered it unusable. It was later repurposed as a nightclub.

This study not only addresses the architectural but also the cultural transformation of the *Palais de Cristal*, revealing its multilayered role in Beyoğlu’s nineteenth-century entertainment life. Thus, *Palais de Cristal*/Elhamra can be interpreted as a significant witness to the cultural continuity and spatial memory that bridges stage performance and early cinema in Istanbul. This trajectory, shaped by fires, renovations, and shifts in function, provides a micro-historical insight into the social transformations of Beyoğlu. Furthermore, through a comparative analysis of archival sources and contemporary French periodicals, the study provides a clarified chronology for the *Palais de Cristal* and resolves inconsistencies found in prior literature. In doing so, it contributes original insights into the evolution of Ottoman theater architecture and the spatial expression of cultural modernization. These findings demonstrate that *Palais de Cristal*/Elhamra was not merely an entertainment venue but also a site of urban memory shaping Beyoğlu’s cultural identity, offering a valuable reference for architectural heritage studies.

Keywords: *Palais de Cristal, French Theatre, Pera Theatres, Giustiniani’s Place, Elhamra Cinema, Ottoman Theatre Venues*

Giriş

19. yüzyılda, sakinlerinin Pera olarak adlandırdığı Beyoğlu semtinde Fransız Tiyatrosu¹ olarak bilinen mekânlardan en önemlisi *Palais de Cristal*'dir. Operaların da sergilendiği gösterişli bir tiyatro salonuna sahip olan bu yapının bir özelliği de Cumhuriyet döneminin önemli sinemalarından olan Elhamra Sineması'nın arazisinde önceden var olan kültür yapısı olmasıdır. Tiyatro tarihi ile ilgili bilgi veren kaynaklarda adı geçen ve Giustiniani'nin yerinde inşa edilmiş olan balo ve sonrasında tiyatro salonu *Palais de Cristal* olarak anılmaktadır². Fransız Tiyatrosu olarak bahsi geçen bu mekânın tarihçesinde belirsiz ve çelişkili bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Belgeler ve dönemin süreli yayınları incelendiğinde, bazı kalıplaşmış kabullerin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tiyatro tarihine ışık tutan önemli kaynaklarda tekrarlanan bu bilgilerin mekân hakkındaki bilgiyi netleştirememiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Bu çalışmaların odağında mekânlar değil, tiyatro ve müzik performansları yer almaktadır. Oysa yapıların tarihçesine odaklanıldığında bu bir sorun teşkil etmektedir. Osmanlı payitahtındaki ilk tiyatro yapısı hakkında 1831'den önce Beyoğlu'nda bir Fransız Tiyatrosu olduğuna dair bir rivayet genel kabul görmektedir. Ayrıca yapının 1800'lerin sonunda ya da 1900'lerin başlarında yok olduğu düşünülmektedir. Oysa iç mekânın tiyatro olduğu döneme ait bazı özelliklerinin korunmuş olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple sinemaya çevrilerek 20.yüzyıl sonuna kadar gelmiş olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır.

Bu çalışmada, arşiv belgeleri, dönemin Fransızca yayınları ve haritaları incelenerek *Palais de Cristal* adıyla tanınmış Fransız tiyatrosu ele alınacaktır. Bu veriler doğrultusunda *Palais de Cristal*'in faaliyet tarihleri, 19. yüzyıl Beyoğlu eğlence hayatındaki yeri ve mekânlarına dair özelliklerini tanımlayabilmek amaçlanmaktadır. Böylelikle Beyoğlu'nda müzikli eğlence mekânlarından dikkate değer bir yapının tarihçesi belgeler yardımıyla açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Literatürde Giustiniani'nin Yeri ve Palais de Cristal

Adolphe Thalasso'nun Fransız tiyatrosundan bahsettiği "Le Theatre Turc Contemporain" adlı yazısı, *Palais de Cristal*'in mekânı hakkında detaylı bilgi vermekle birlikte bazı yanlış anlaşılmalara da yol açmıştır. Yazıda 1831'den önce var olduğu tahmin edilen bir Fransız tiyatrosundan bahsedilmektedir. Thalasso'nun anlatımına göre 1831 yangınından sonra yeniden inşa edildiği düşünülen tiyatro Giustiniani adlı Venedikli bir İtalyan'ın yönetimindeydi. Bu yazıda 1839'da Gülhane'de imzalanan Tanzimat Fermanı'ndan sonra Avrupa kolonilerinin salonlarında Fransız repertuarından dram ve komediler oynatılmaya başlanmış olduğu belirtilmektedir. Anlatıma göre bu performanslar Pera sosyetesini ve Türkiye'nin (Osmanlı İmparatorluğu'nun) seçkinlerini, Venedikli Bay Giustiniani'nin gösterileri küçük özel sahnelerden büyük bir halk tiyatrosuna taşımaya karar verdiği güne kadar tatmin etmiştir. Bu amaçla Giustiniani, Beyoğlu'nun merkezinde

1 'Fransız Tiyatrosu', 'İtalyan Tiyatrosu' terimleri belli bir mekân için kullanıldığında, yönetimi Fransız ya da İtalyan olan tiyatro salonları kast edilmektedir.

2 Journal de Constantinople, 1 Şubat 1862; The Levant Herald, 14 Ocak 1868.

balkonsuz, cumbasız, galerisiz, İtalyan tarzında muhteşem bir tiyatro yaptırmıştır. Her biri sekiz kişilik yirmi altı kapalı locadan oluşan at nalı şeklinde, üst üste altı katlı bir yapıdır ve kırmızı kadife döşemeler ve altın heykellerle çevrili muazzam bir partere sahiptir. Burası, girişinin üzerindeki büyük camlı salon nedeniyle *Palais de Cristal* olarak anılan Fransız Tiyatrosu'dur. Ayrıca yine İtalyan tarzında olan Naum'un Tiyatrosu'nun bu Fransız Tiyatrosu'na oranla daha ferah ve lüks olduğunu belirtilmektedir. Mekân hakkında tanımlayıcı bilgiler aktaran Thalasso, 1827'den beri aynı mekânda sürekliliği takip edilebilen ve 1840'larda *Palais de Cristal* tanımına uyacak bir Fransız Tiyatrosu tarif etmektedir. Thalasso, olayın Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında, yani 1840'ların başında olması gerektiğini vurgulamıştır³. Bu tarihlendirmeler ise Fransız Tiyatrosu'nun tarihçesinde karışıklığa sebep olmaktadır.

Metin And da Fransız Tiyatrosu hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Kaynağını belirtmemiş olduğu bilgileri aktarırken kesin bir dil kullanmamıştır. Anlatımına, 'Fransız Tiyatrosu üzerine kesin bir bilgimiz yoktur.' diyerek başlamıştır. Galata'da bir Cenevizlinin tiyatro açtığını 1827'de bu tiyatroyu Beyoğlu'na taşıdığını belirtmiştir. 1831 yangınından sonra yeniden yapıldığına ve yangın öncesindeki tiyatronun Fransız Tiyatrosu olabileceğine ve *Palais de Cristal*'in sahibi olan Giustiniani'nin de önceki tiyatro sahibi gibi Cenevizli olmasına dikkat çekmiştir⁴. And da farklılıklara rağmen büyük oranda Thalasso'nun aktardıklarına paralel bilgiler vermiştir. Ancak Thalasso, Giustiniani'den Cenevizli değil Venedikli olarak söz etmektedir. Thalasso'dan sonra yazılan ve Fransız Tiyatrosu hakkında bilgi aktaran yazarlar genellikle bahsedilen bu rivayetleri aktarmaktadırlar. Bu da Fransız Tiyatrosu olarak bilinen *Palais de Cristal*'in 1831'de ve 1840'lı yıllarda yenilenen 1827 tarihli bir yapı olduğu fikrini uyandırmaktadır. Ancak bu söylemi destekleyen bir belge ortaya koyulamamıştır.

Beyoğlu'nun Levanten aileleri hakkında Rinaldo Marmara'nın verdiği bilgiler Giustiniani ailesinin kökenini ortaya koymaktadır. Giustiniani'ler Sakız Ada'lı aileler arasında sayılmaktadır. Bartolomeo Giustiniani 1880'de Azize Anna Cemaati'nin Sakız adalıları temsil eden yönetim kurulunda yer almaktadır⁵. Giustiniani'lerin aslen 13.yüzyıl'da Haçlı seferleri döneminden beri Constantinopolis'te yaşayan Venedikli bir aile oldukları ortaya çıkmaktadır. 1453'de Osmanlı'nın İstanbul'u fethiyle birlikte birçok Cenevizli ve Venedikli aile Ege'deki takım adalara göç etmişlerdir. Aynı yüzyıl içerisinde de İstanbul ve İzmir'e dönüş yapmışlardır. Kilise kayıtlarından da anlaşıldığı üzere Giustiniani'ler Sakız Adası'ndan tekrar İstanbul'a gelen köklü bir Venedik ailesidir. Bu ailede öne çıkan isim banker olan Bartolomeo Giustiniani'nin 8 Kasım 1903'te 82 yaşında öldüğü bildirilmektedir⁶. Bu durumda yaklaşık 1821 tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır. 1904 yılında eşi Matilda Giustiniani ölen eşi Bartolomeo Giustiniani

3 Thalasso, 1899, 1039.

4 And, 2014, 91-92.

5 Marmara, 2020, 186,189.

6 Pozzo, 2010, 262.

adına önce Taksim'deki kendi arazilerindeki bir yapıyı Salesyan misyonuna ait okula bağışlamıştır. Altı yıl sonra, aynı aileden bir mühendis, Bomonti'deki bir arazi üzerine bugünkü genel merkezi yaptırmış ve o zamandan beri okul B. Giustiniani adını almıştır⁷.

Bu bilgiler ışığında, 1821'de doğmuş olması gereken Bartolomeo Giustiniani'nin 1831'de bir Fransız Tiyatro salonu açmış olduğunu düşünmek mümkün değildir. Bahsi geçen Giustiniani'nin aynı aileden başka biri olduğunu varsayarsak da bu tarihlerde Galata ve Beyoğlu'nda kalıcı bir Fransız Tiyatro salonu olduğuna dair bir belge mevcut değildir. Tiyatro binası için verilen izinlerle ilgili belgeler Osmanlı Arşivlerinde mevcuttur. 1868 yılından önce Giustiniani'ye ait bir mekânda tiyatro açıldığına dair bir belge bulunamamıştır. 1840'larda Naum Tiyatrosu olacak olan Bosco'nun tiyatrosu İstanbul'da ilk operaların sahnelendiği mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. Yüzyılda Beyoğlu'nda Müzik Mekânları

Osmanlı başkentinde Batı müziğine ev sahipliği yapan mekânlar öncelikle yoğun biçimde Beyoğlu'nda yer almaktadır. 19. Yüzyıl, birçok alanda Batı tarzına doğru dönüşüm sürecinin en yoğun yaşandığı dönemdir. Değişimler öncelikle askerî olarak ve saray çevresinde başlar, daha sonra kademe kademe yayılırdı. Batı müziği eğitimi ve icrası da ilk olarak Mehter yerine kurulan saray bandosu olan Mızıka-i Hümayun'da başlamış, oradan alay bandoları ve günlük hayatın performanslarına katılmıştır. Ancak Beyoğlu semti için durum biraz farklıdır. 17.yüzyıldan itibaren Avrupa ülkelerinin elçiliklerinin varlığı ve Gayrimüslim nüfusun yoğunluğu bu semtteki eğlence anlayışına halihazırda Batılı bir üslup kazandırmaktadır. Beyoğlu'nun Avrupalı çehresini inşa eden sakinleri, bölgenin kadim Rum aileleri, kent belki de Latin devresine kadar uzanan Ceneviz, Venedik kökenli aileleri, Avrupa'dan ticaret ya da elçilik görevi ile sonradan gelen Levantenleri, Ermeni ve Yahudi aileleridir. Bu Beyoğlu sakinlerine *Pérote* denilmekteydi ve kendilerine özgü ortak bir dil dahi konuşmaktaydılar⁸.

Önce elçiliklerde başlayan Batı müziği ve tiyatro etkinlikleri, sonradan trupların sirk mekanları gibi geçici yerlerde performans sergilemeleriyle devam etmiştir. Sakinlerinin 'Pera' ismini verdikleri Beyoğlu semti, Avrupa'nın önde gelen kentlerinin bir replikası olmayı hedefleyen girişimlere ev sahipliği yapmıştır. Pera sakinleri tarafından bu Cadde-i Kebir'e Fransızca aynı anlama gelen 'Grand Rue de Pera' (Pera'nın Büyük Caddesi) denilmektedir. Avrupa modası kültür ve sanatta özellikle döneme damgasını vuran Fransız kültürünü getirmektedir. Galata-Beyoğlu'nda modern anlamda kurulan ilk belediye teşkilatı, Paris'te belediyesi en donanımlı bölge olan *Sixième arrondissement* isminin karşılığı olan Altıncı Daire-i Belediye adını almıştır⁹. İlk apartman yapıları bu semtte belirmiş, ilk tiyatro, opera ve konser mekânları bölgenin ana aksı olan Cadde-i Kebir ve çevresinde ortaya çıkmıştır. Balo salonları, şarkılı kahveler olan *café-chantant*

7 Cossuto, 2007, 378; Ceria, 1965, 419-20.

8 Balard, 2017, 469-480.

9 Toprak, 1993, 220-223.

ve *café-concert*lerden sonra, çeşitli gösterilerin sahnelenebileceği tiyatro salonları da açılmaya başlanmıştır Gösteri sanatları alanında İtalyan etkisi de oldukça hakimdir. Zaten Osmanlı'da resmi olarak bir tiyatro binası olarak faaliyete geçen ilk yer İtalyan Tiyatrosu olmuştur.

İlk tiyatro yapıları sirk gösterileri için kurulan, mekân konforu olmayan, amfi biçiminde ahşap yapılar olmuştur. Zamanla bu cambazhanelerin başındaki kişiler, getirdikleri tiyatro ve opera temsilleri yapan kumpanyalar için bina yapma izni almaya başlamışlardır. 1840'lı yıllarda Beyoğlu'nda Fransız tiyatro toplulukları izin alıp bazı salonlarda oyunlarını sergileyebilmektedirler. 1840'da Fransız tiyatro oyuncusu Filol, Pera'da Odeon Tiyatrosu adlı bir mekânda komedi, drama ve opera oynama izni almıştır¹⁰. Avusturyalı Basilo Sansoni, Galatasaray Lisesi'nin karşısında (sonradan Naum Tiyatrosu olarak anılacak yerde), Bosco Tiyatrosu'nda opera oynatmak üzere ruhsat almıştır¹¹. Aynı yerde emprezaryo¹² olan Sicilyalı Papa Nicola 1844 yılında, bu mekânın yetersiz olduğunu belirterek Beyoğlu'nda dördüncü ağızda yeni bir tiyatro inşa etmeyi talep etmektedir¹³. Bu inşaat o yıllarda gerçekleşmemiş görünmektedir. Yine bir Fransız vatandaşı olan Billi Bey (Jacques Billi olması mümkün), 1847'de Beyoğlu'nda kiraladığı bir yerde komedi ve drama oynama izni almıştır. Billi'ye verilen bu izin, Beyoğlu'nda yeni bir tiyatro binası yapılmakta olduğu için geçicidir¹⁴. Bahsi geçen inşaat, 1846 yangınından sonra kagir olarak yeniden yapılmakta olan Naum Tiyatrosu'dur¹⁵. Yani bu yıllara kadar Fransız truplarca oynanan komedi, drama ve operalar tiyatro olarak inşa edilmiş yapılarda değil, geçici olarak kiralanan mevcut mekânlarda sahnelenmektedir. Metin And, 'bir yazarın verdiği bilgiye göre' diyerek bir Cenevizli'nin Gatata'da 18.yüzyılda açmış olduğu tiyatroyu 1827'de Beyoğlu'na taşımış olduğunu aktarmaktadır. Bu tiyatronun bahsi geçen ve 1831 yangınından önce var olduğu söylenen Fransız Tiyatrosu olabileceğini belirtmektedir¹⁶. 1830'larda İstanbul'da bir tiyatro binası olduğuna dair söylenti kabilinden bazı yayınlar mevcut ise de bu bilgileri doğrulayan bir kaynak yoktur. Hatta o yıllarda İstanbul'da bulunan Fransızların da Beyoğlu'nda herhangi bir tiyatro bulunmadığını aktarmaları dikkat çekicidir¹⁷.

1840'da bahsi geçen *Odeon Tiyatrosu*'nun yeri ve faaliyette olduğu tarihler hakkında aydınlatıcı bilgi mevcut değildir. Ancak Emre Aracı'nın *The Times* gazetesinden aktardığı bir haber, Filol'ün oyunlar oynatmak için izin aldığı *Odeon Tiyatrosu* ile

10 Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları, 2015, 76-77; BOA, İ.HR., 6/292.

11 BOA, İ.HR., 12/609; Journal de Constantinople, 6 Ağustos 1861.

12 *Emprezaryo*: Opera, tiyatro, müzik ve dans gibi sahne etkinliklerinin organizatörü, yöneticisi veya şefi.

13 BOA, İ.DH., 96/4810.

14 BOA, İ.HR., 42/1971.

15 Journal de Constantinople, 4 Kasım 1848.

16 And, 2014, 92.

17 Mestyran, 2011, 104; Şeni, 1991, 167.

örtüşebilecek niteliktedir. 1839'da Beyoğlu'nda iki Fransız mimar tarafından yapılmakta olan ve yaza bitmesi beklenen bir tiyatro binasından bahsedilmektedir. Bu inşaat sürerken opera temsilleri için geçici olarak Atmeydanı yakınlarında bir bina kiralanmış olduğu ve buradaki gösterilerden birini Sultan II.Mahmut'un da izlemiş olduğu verilen haberler arasındadır. Burada dikkat çeken detay sahneye çıkan sanatçıların *Odeon Tiyatrosu*'na bağlı İtalyan bir kumpanya olduğudur¹⁸. Tiyatro binasının da bu isimle anılması mümkün görünmektedir. Mele'nin aynı süreçte Taksim'de inşa edilen tiyatrosu gibi bu tiyatronun da izine sonraki yıllarda rastlanmamaktadır. Sonuç vermemiş görünen bu tiyatro binası inşa etme girişimleri belki de 1831'de bir Fransız Tiyatrosu olduğu düşüncesine kaynak oluşturmuş olabilir.

Dönemin Fransızca gazetesi *Journal de Constantinople* 1861'de Beyoğlu'nun tiyatro mekânlarının kısa tarihçesine değinmektedir. 1831 yangınından sonra Halep'li Michel Naum Duhani (Tütüncüoğlu), Beyoğlu'nda kendi evinin bulunduğu geniş araziye farklı bir şekilde değerlendirmek istemiştir. İp cambazlarının ve jonglörlerin gösterileri ile tuhaf hayvanların teşhirleri için kiraya vermiştir. 1840 yılının sonlarına doğru ilk defa İtalyan operalarının sergilendiği mekân olmuştur¹⁹. Bu haber Beyoğlu'nun Opera sergilenen ilk mekânını belirtmesi açısından dikkate değerdir. 1847 yangınında tahrip olan bu ahşap tiyatro 1848'de Sultan Abdülmecid'in İngiliz mimarı William James Smith tasarımıyla kagir olarak yeniden inşa edilmiştir²⁰.

Refik Ahmet Sevengil'in aktardığına göre 1826'dan sonra Beyoğlu'nun Avrupa kolonisi, kendi özel salonlarında Fransız repertuarından dram ve komediler oynatmaktaydılar. Sevengil, Thalasso'nun ilk tiyatro mekânının Giustiniani'ye ait olduğunu belirttiğini aktarmaktadır. Fakat Clement Huart ve Van Gaver'den aktardığı bilgiler, ilk olarak Gaetano Mele'nin opera temsili ve tiyatro oynatmak üzerine izin alıp bir tiyatro binası yaptırdığı yönündedir. Huart bu bina için 1838 tarihini vermektedir. Ancak Sevengil Huart'ın verdiği bu tarih bilgisini doğrulanabilir bulmamıştır²¹. Gaetano Mele'nin Taksim'de bir İtalyan tiyatrosu yaptırdığına dair arşiv belgeleri mevcuttur²². Beş kat localı bu görkemli tiyatroyu yaptırabilmek için Mele, II.Mahmut ve Abdülmecid dönemlerinde izinler almayı başarmıştır. Hatta Fethi Ahmet Paşa'dan maddi destek de almıştır. Yapılış tarihi 1838-1840 arasında bir zamandır. Ne yazık ki bu tiyatro uzun ömürlü olamamış ve henüz bir performans sergilenmeden 1841'de yanmıştır²³.

Sevengil, 1840'da İtalyan bir cambaz olan Bosco'nun da tiyatro yapma izni aldığını ve Mekteb-i Adliye-i Tıbbiye (Günümüzde Galatasaray Lisesi) karşısındaki

18 The Times, Ocak 1839, 6'dan aktaran Aracı, 2010, 52-53.

19 Journal de Constantinople, 12 Ocak 1861.

20 Journal de Constantinople, 4 Kasım 1848.

21 Huart, 258 ve Jouannin, M.J.M. ve Van Gaver, M.J. (1840), 435'den aktaran Sevengil, 1969, 19-20.

22 BOA, İ.HR., 427/30.

23 Aracı, 2010, 51-52; Mestyanyan, 2011, 100, 105-109.

arazide bunu gerçekleştirdiğini yazmaktadır²⁴. Bu yapı, sonrasında Naum Tiyatrosu olarak anılacak mekândır.

1861 yılında ilk olarak *Café Oriental*, *Café des Fleurs* ve *Café Roumeli*'nin tiyatroya dönüştükleri, Naum'un mekânının tek tiyatro olma ayrıcalığının da böylelikle sona erdiği anlaşılmaktadır²⁵. Bunlardan *Café des Fleurs* Fransız Tiyatrosu olarak geçen ilk mekândır²⁶.

***Palais de Cristal*'in Tarihçesi**

Bölgede dönemin en öne çıkan yapısı olarak bir İtalyan tiyatrosu; Naum Tiyatrosu bilinmektedir. Naum Tiyatrosu ile rekabet etmeye başlayan, 1870 yangınından sonra ise öne çıkan *Palais de Cristal* Fransız Tiyatrosu faaliyetini 20.yüzyılın başına dek sürdürmüştür. Fransız Tiyatrosu ve Naum Tiyatrosu 1870 yangınından kurtulamamış ve yeniden inşa edilememişlerdir. Ancak o yılların Yeni Fransız Tiyatrosu olan *Palais de Cristal* bu badireyi atlatabilmiştir. Bu durum, Naum Tiyatrosu'nun hakimiyetini İstanbul ve Üsküdar'da yeni kurulan Türk-Ermeni tiyatrolarına ve Pera'daki Fransız Tiyatrosu'na devretmesine yol açmıştır. 20.yüzyılın başına kadar bu mekânlarda müzik faaliyetlerini takip etmek mümkündür²⁷. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da 19. yüzyılda Pera'da birden fazla Fransız tiyatro mekânı olduğudur. Çalışmanın odağındaki tiyatro, Giustiniani'ye ait *Palais de Cristal* ismiyle bilinen mekândır. Burada ortaya çıkarılması gereken belirli tarihler vardır; yapının bir balo salonu olarak faaliyete başlaması, Operaların da sahnelendiği bir tiyatro salonu ile birlikte işletilmesi ve faaliyetlerinin sona ermesi.

Fransız Tiyatrosu olarak bilinen ve Naum Tiyatrosu'na rakip tiyatro yapılarına 1860'tan sonra izin verilmiştir. Giustiniani'ye ait mekânda *Palais de Cristal* olarak bilinen tiyatronun 1860'larda anılmaya başlandığı görülmektedir. Nora Şeni, 1846'da bir Fransız operasının ve 1849'da özel bir kulüp olan Casino de Paris'in kurulduğunu belirtir. Ancak gezginlerin anılarında, 1860'lara kadar sadece elçiliklerdeki ve sosyete salonlarındaki resepsiyonlar anlatılırken tiyatro yapılarının adı geçmemektedir²⁸. Şubat 1855'te bir Fransız tiyatro sanatçısına, Tepebaşı'nda geçici bir tiyatro kurma ve sanatını icra etme izni verilmiştir²⁹. Bu ruhsatla Parisli Louis Persovise'in Tepebaşı'na iki aylığına 'vidalı' (portatif) bir yapı kurmuş olduğu anlaşılmaktadır³⁰. Aynı yıl Scribe'in yeri olarak bilinen *Palais des Fleurs*, balo salonu olarak açılmıştır³¹.

24 Sevensgil, 1969, 20-21.

25 Journal de Constantinople, 12 Ocak 1861.

26 Journal de Constantinople, 14 Ekim 1864; Journal de Constantinople, 15 Ekim 1864.

27 Revue de Constantinople, 21 Mart 1875, 611-613; Revue de Constantinople, 23 Mayıs 1875, 372; Revue de Constantinople, 14 Mayıs 1875, 369; Annuaire Oriental, 1903, 826.

28 Şeni, 1991, 167.

29 BOA, İ.MVL., 324/13828.

30 Journal de Constantinople, 5 Şubat 1855.

31 Journal de Constantinople, 12 Ocak 1861.

Kaynaklarda Fransız Tiyatrosu olarak geçen ilk mekân aslında *Palais des Fleurs*'dür. 1855 yılında balo salonu ve kafe olarak faaliyetlerine başlamış olan yapıya 1860 yılında bir tiyatro salonu eklenmiştir. *Palais des Fleur*'deki Fransız Tiyatrosu salonu restore edilerek 14 Ekim 1864'te açılmıştır. Fransız Tiyatrosu'nun açılışı çok gösterişli olmuştur. *Journal de Constantinople*'daki haberin anlatımına göre salonun yeni düzeni, sahnedeki yeni perde, ıslak hacimlerde yapılan iyileştirmeler, Tiyatro yöneticisi Manasse'nin abonelerini ve seyirciyi memnun etmek istediğini kanıtlamıştır³². 1870 yangınında tahrip olan bu Fransız tiyatrosunun yerine 1874'te Avrupa Pasajı inşa edilmiştir³³.

Cadde-i Kebir üzerinde yer alan 320 no'lu yerin sahibi J. Bartolomeo Giustiniani isimli bir bankerdir³⁴. Ocak 1862'de gazeteler yeni ve gösterişli bir balo salonunun açılışı duyurmaktadır. Bay Salla'nın yaptırdığı balo salonu, Giustiniani'nin Grand Rue de Pera'daki yeri olarak adlandırılan mekândadır. *Palais de Cristal* yani Kristal Saray olarak adlandırılan bu salona, on altı gaz lambasıyla aydınlatılan, camlarla kaplı uzun bir koridordan girilmektedir. Ana salon, zevkli süslemelerle dikkörtgen şeklindedir. Hayranlık uyandıracak şekilde düzenlenmiş ve muhteşem bir manzara sunan galerileri destekleyen on sekiz sütun vardır. Sütunlara otuz adet gaz lambası iliştilmiştir ve gösterişli bir şekilde bezenmiş olan tonozdan altmış mumluk büyük bir avize sarkmaktadır. Bu ana mekânın dört köşesinde sohbet etmek için rahat ve zarif kıvrımlı köşe kanepeleri bulunmaktadır. Duvarlarına ise devasa camlar ve ihtişamlı bezemeler dönüşümlü olarak yerleştirilmiştir. Bu odanın sağında, yine dans için tasarlanmış ve üç avize ile aydınlatılan kırk arşın uzunluğunda başka bir oda daha vardır. Büfe, sigara odası ve oyun odası solda yer almakta, koridorun ilerisinde büyük bir oda ve yemekler için ayrılmış dokuz özel kabin bulunmaktadır³⁵. *Palais de Cristal* ismi bu salonun girişine yazılmıştır. Bazı bölümleri henüz tamamlanmamış olsa da gazino mahiyetindeki diğer balo salonlarından çok daha fazlasını sunan ayrıcalıklı bir mekân olduğu belirtilmekte, 'Binbir Gece Masalları'ndaki saraya benzetilmektedir³⁶. Bu tiyatro bazı gazete haberlerinde 'Theatre Oriental de Pera' adıyla da anılmaktadır³⁷.

21 Mayıs 1865 tarihli La Comédié gazetesinin haberine göre Manasse, *Palais de Cristal*'de, tiyatro için yeni bir salon inşa etme izni almıştır. Salonda dört kat loca yer almaktadır³⁸. Yerel yayınlarda karşımıza çıkmayan bu bilgi eksik bir halkayı tamamlamaktadır. 1875'te Revue de Constantinople'daki makalede Giovanni Battista

32 Journal de Constantinople, 14 Ekim 1864; Journal de Constantinople, 15 Ekim 1864.

33 Akın, 2002, 229-32

34 Journal de Constantinople, 17 Ocak 1862; La Turquie, 9 Ekim 1868; Annuaire Oriental, 1889-1890, 215.

35 Journal de Constantinople, 17 Ocak 1862.

36 Journal de Constantinople, 1 Şubat 1862.

37 Mestyan, 2011, 165; Journal de Constantinople, 19 Ağustos 1864.

38 La Comédié, 21 Mayıs 1865, 8'den aktaran Mestyan, 2011, 114.

Barborini'nin (1820-1891) *Palais de Cristal* tiyatrosunu salonunun yenilenme işini üstlendiğinden bahsedilmektedir. Yapmış olduğu işten memnuniyetsiz olan Barborini tarih olarak on yıl öncesine işaret etmektedir ki bu da 1865 yılına denk gelmektedir. Madame Salla ve Manasse, Barborini'den 1000 Türk lirasını aşmayan bir bütçeyle hızlıca bir tiyatro salonu inşa etmesini istemişlerdir. Bir sonraki baharda ise Osmanlı payitahtına yaraşır bir bina yapabileceğini vaat etmişlerdir. Ne yazık ki sonraki aşamanın gerçekleştiğine dair bir bilgi yoktur. Bu durumda Barborini'nin düşük bütçe ve kısıtlı zamanda yaptığı salonun sonraki yıllarda da kullanılmaya devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır³⁹.

Arşiv belgeleri de 1865'te yeni bir salon inşa edileceği haberini doğrulamaktadır; 1865 yılında Fransız Tiyatrosu'nun yöneticisi olan Osmanlı Ermenilerinden emprezaryo Seraphin Manasse'ın Pera'da bir Fransız tiyatrosu yaptıracağı belirtilmektedir. Fransızca oyunlar ve operalar sahnelemek için imtiyaz talep etmektedir. Ancak bu imtiyaz daha önce Michel Naum'a verilmiş olduğundan, Manasse'ın Naum'a yılda 200 Osmanlı lirası ödemesi gerekmektedir⁴⁰.

1868 yılı, Naum Tiyatrosu'nun performans açısından başı çekmediği bir dönemdir. 1 Ekim 1868 tarihli belgeden, Naum Tiyatrosu'nun on yıllık imtiyaz yenileme talebinin beş yıllığına ve yenilenmemek üzere kabul edildiği görülmektedir. Manasse tarafından birkaç yıl önce kurulmasına izin verilen Fransız Tiyatrosu'ndan da bahsedilmiştir. Fransız Tiyatrosu'nun idarecisi Manasse'nin imtiyaz nedeniyle dezavantajlı duruma düştüğü ve bunun giderilmesi gerektiği belirtilmektedir⁴¹. Faaliyetine balo salonu olarak başlayan *Café de Cristal*, tiyatronun 1868 yılında açılmasıyla 'Fransız Tiyatrosu' olarak anılmaya başlanmıştır.

Gazete haberlerinde, Fransız Tiyatrosu *Palais de Cristal*'in 1868'in başından beri faaliyet gösterdiği belirtilmektedir⁴². Bu sefer kalitenin niclikle birleşeceği ve *Palais de Cristal* müdavimlerinin güzel eserleri dinlemek ve en sevdikleri sanatçıları alkışlamaktan katmerli zevk alacakları belirtilmektedir⁴³. Nur Akın, 2 Ocak 1868 tarihli *La Turquie* gazetesinden, *Palais de Cristal*'in açılışının, yönetimin el değiştirerek M. Sabolle ve M. Ducrot'ya devredilmesinin ardından gerçekleştiğini belirtmektedir⁴⁴. Ancak gazete haberi incelendiğinde devralınan kısmın *Palais de Cristal*'in restoran ve kafe bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Sabolle ve Ducrot'nun mutfak ve pasta şefleri oldukları belirtilmektedir⁴⁵.

1868 yılında Fransız Tiyatrosu'nun müdürü olan Manasse, tiyatrodaki güncel beklentileri yakalamak için yapacağı yeniliklerden bahsetmiştir. Sık sık Fransa'daki

39 Revue de Constantinople, 23 May 1875, 372.

40 BOA, İ.MVL., 532/23871.

41 BOA, İ.ŞD., 10/505.

42 The Levant Herald, 14 Ocak 1868.

43 The Levant Herald, 2 Ocak 1868.

44 Akın, 2002, 286.

45 La Turquie, 2 Ocak 1868.

tiyatroları Pera'daki tiyatrolarla karşılaştırmış, koşullardaki farka atıfta bulunmuştur. Fransa'da bir sanatçıyı yirmi dört saat içinde değiştirmek kolayca mümkünken, Pera'da dışardan gelen truplara bağımlılık nedeniyle bu iş neredeyse imkânsızdır. Gelen topluluktaki tüm sanatçıların en iyi kalitede olması beklenmemektedir. Fransa'da bir tiyatro oyununun değişmesi en az on beş gün sürerken, burada posterlerin neredeyse her gün değiştirilmesi gerekmektedir. Yılda ortalama yüz otuz tiyatro oyunu sahnelenmektedir. Bu koşullarda oyuncuların hafızaları da eleştiri konusu olmaktadır. Son beş yılda seyirci sayısı ve alınan ücret azalmıştır. Manasse'ın yönettiği bu Fransız Tiyatrosu *Palais de Cristal*'dir⁴⁶.

Belediye Meclisi Altıncı Daire Başkanlığı tarafından atanan uzman raporuna göre, Fransız Tiyatrosu'nda (*Palais de Cristal*'de) yapılması ve yenilenmesi gerekenlerin listesi belirtilmiştir. Bu listeye göre, salonun baştan aşağı yenilenmesi, dekor, aydınlatma ve konfor açısından bu mekânı seçkin bir izleyici kitlesine layık hale getirecektir.

Bu yenilemeler şunları içermektedir:

1. Binanın tamamındaki fayansların genel onarımı ve tadilatı;
2. Daha büyük boyutlarda çinko ve kalay olukların ve tahliye borularının onarımı ve inşası;
3. Makinist galerilerinin üstündeki tavanların onarımı;
4. Kabinler ve aktörlerin soyunma odaları arasındaki bölmelerin onarımı;
5. Büyük merdivenin üstündeki yeni inşa edilen bölümün boyanması;
6. Paradis'e⁴⁷ giden avludaki basamakların ve dış merdivenlerin onarımı;
7. Kuzey cephesinde, sahnede galeriyi destekleyen tüm arşitravın değiştirilmesi;
8. Yağmur sızıntısı nedeniyle hasar gören tüm iç ve dış yüzeylerin sıva ve badana yapılması, duvar goblenin bir kısmının, tavan resimlerinin genel onarımı, çatı pencerelerindeki kırık camların değiştirilmesi;
9. Birçok kez sarnıçtan taşan ve odaya sızan suyun tahliyesi için bir çıkış sağlanması.

Tiyatronun kullanımı için gerekli olan acil onarımlar ve değişiklikler şunlardır:

1. Sahnenin tüm çatısının altına, odaya soğuk girmesini önlemek için tavan görevi gören ahşap kaplama;
2. Büyük merdivenin son sahanlığında, üst kısmındaki kapıya camlı ve sabit bir çerçeve takılması; alt kısımda, kutulara erişen alt kapının ürettiği hava akımlarını önlemek için iki camlı ve hareketli kepengin ayarlanması;
3. Paradis kısmının girişine bir tavan yapılması ve yan duvarların sıvanması, söz konusu girişin tesviye edilmesi ve fayanslanması;

⁴⁶ The Levant Herald, 14 Eylül 1868.

⁴⁷ *Paradis*: Bir tiyatronun en yüksek galerisini ifade eden tiyatro terimi.

4. Paradis'e giden girişin önüne, tüm odayı rahatsız eden şiddetli hava akımlarını önlemek için bir tambur yapılması;
5. Glavany (Kallavi) Sokak'taki tüm geçidin temizlenmesi (sanatçılar tarafından kullanılan geçit) ve mevcut parmaklıkların onarılması;
6. Aynı kapıya, odaya soğuşun girmesini önlemek için iki kanatlı sağlam kepenkli bir kapı yapılması;
7. Genel olarak tüm kırık camların değiştirilmesi.

Rapora göre, yukarıda belirtilen çalışmaların tamamının, Altıncı Daire Belediye meclisi için taraflara bildirim tarihinden itibaren yirmi beş günlük bir süre içinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir⁴⁸. Belirtilen bu son tarih Ekim 1868'e tekabül etmektedir.

Günlük gazete haberlerine göre Manasse, Café Concert International du *Palais des Fleurs* adlı ilk Fransız Tiyatrosu'nun müdürüdür. Buna mukabil, yeni Fransız Tiyatrosu yalnızca 'Fransız Tiyatrosu' olarak anılmaktadır ve yeni yöneticileri zikredilmektedir. Madam Potel yönetimindeki Yeni Fransız Tiyatrosu (*Palais de Cristal*) 25 Ekim 1869'da açılmıştır. Mekânın içi onarılmış ve kısmen yeniden dekore edilmiştir⁴⁹. Bu yenilemenin, belediye raporundan bir sene sonra tamamlandığı anlaşılmaktadır.

1869 yılında Giustiniani, Naum'un Fransız temsilileri için talep edeceği imtiyaza itiraz etmektedir. Kendisi de *Palais de Cristal*'de on yıllık imtiyaz hakkı talep etmekte, İtalyan tiyatrosunun tekelini kırmayı arzulamaktadır. Böyle olması Pera halkı için olumlu bir rekabet olarak değerlendirilmektedir⁵⁰.

1870 Yangınında Sonra *Palais de Cristal*

İlk Fransız Tiyatrosu olan *Palais des Fleurs* harap olsa da *Palais de Cristal* 1870 yangınından sağlam çıkmıştır. Bu yangında Beyoğlu'nun önemli bir kısmı ve en önemlisi Naum Tiyatrosu da yok olduğundan, eğlence hayatının mekânlarında dengeler değişime uğramıştır. Beyoğlu için Fransız Tiyatrosu olan *Palais de Cristal* öne çıkmaktadır. Sur içi ve Üsküdar bölgelerinde ise yeni Türk-Ermeni Tiyatroları yaygınlaşmaya başlamaktadır. Güllü Agop'un kumpanyası başı çekmektedir.

Bunun üzerine Fransız Tiyatrosu yetkilileri Madam Potel ve Mr. Noci, Marsilya, Bordeaux ve Lyon'dan sanatçı getirmek için harekete geçmişler ve tiyatroyu 1870 güz sezonuna hazırlamışlardır. Naum Tiyatrosu'ndan sonra Fransız Tiyatrosu henüz nam salmış bir mekân değildir. Ancak iki yıl kadar sonra bu tiyatronun kalitesini Pera halkına belli bir ölçüde kanıtladığı anlaşılmaktadır. Fransız Tiyatrosu'nun Pera için bir güneş ya da bir Raphael tablosu olmasa da sokaklardaki *cafe-chantant*ların ucuz müziği ile kıyaslandığında ışıldayan bir değer olduğu belirtilmektedir. Geçmişte Naum ve günümüzde Noci gibi başarılı kişiler Pera halkını kabuklarına çekilmekten kurtarmışlardır. Ancak 1875

48 La Turquie, 9 Ekim 1868.

49 The Levant Herald, 27 Eylül 1869; The Levant Herald, 26 Kasım 1869.

50 The Levant Herald, 18 Mart 1869.

tarihli bir makalede Fransız Tiyatrosu'nun mekânı hakkındaki eleştiriler devam etmekte, kiralanan *Palais de Cristal*'in tiyatro için uygun bir mekân olmadığı belirtilmektedir. Yazıya göre eğer yönetici Manasse bu konuda bir adım atmazsa, tiyatronun geliri her ay azalacaktır⁵¹.

Revue de Constantinople'da yer alan 23 Mayıs 1875 tarihli makalede Giustiniani, Palais de Cristal'i çok övgüye değer bir mekân olmadığı halde yüksek bir fiyata kiraya verdiği için eleştirilmektedir. Bu tiyatronun mimarı Barborini'dir ve o da aynı konudan yakınmaktadır. İnşa ettiği ve çokça övgü aldığı bu binanın kendisi için bir utanç kaynağı olduğunu belirtmektedir. Yaklaşık on yıl önce Madam Salla ve Manasse ona şöyle demişlerdir: *Barborini, kurtarıcımız olduğundan eminiz. Önümüzdeki kış için bin Türk lirasından bir kuruş bile fazlasını harcamadan bize bir tiyatro inşa et. Ertesi bahar, ekibini Osmanlı başkentine layık bir mekân yapmak için işe koyulursun*⁵². Muhtemelen bir sonraki aşamaya uygun bir tiyatro binası inşa edilemediğinden, ucuza inşa edilen bu bina 1870'lerde Beyoğlu'nun tek önemli tiyatrosu olarak kalmıştır. Güllü Agop'un (1840-1902)⁵³ Osmanlı Tiyatrosu'ndaki başarısı da yeni bir rekabet ortamı yaratmış, Pera halkının bir kısmını Gedikpaşa Tiyatrosu'na çekmiştir. Güllü Agop, Fransız Tiyatro yönetmeni Meynadier ile üç yıllık bir anlaşma imzalamış ve bu mevcut durumu daha da karmaşık hale getirmiştir⁵⁴.

Bu arada 1861'den beri Şark Tiyatrosu ve Alcazar de Byzance adıyla bilinen tiyatro da 1870 yangınında tahrip olan binalar arasındadır⁵⁵. 1884 yılında bu mevkide yeni bir Fransız Tiyatrosu inşa edilmiştir. Bu yapının Cadde-i Kebir 176 numarada yer alan parseli aslında Ermeni Cemaatinin Kilise arazisidir.⁵⁶ 1880'lerde 'Yeni Fransız Tiyatrosu' olarak anılan yapı bu mekândır (Şekil 1).

1892 Yangınından Sonra Palais de Cristal

Galata ve Pera'daki tiyatrolar 1886'da denetlenmiş ve çok azının tiyatro için uygun olduğu belirlenmişti. Bir yangın veya kaza durumunda, yetersiz çıkış kapıları ve yetersiz yangın söndürme ekipmanı nedeniyle can kaybı olabileceği ve gerekli önlemlerin alınması gerektiğine karar verilmişti. Sahnelerde demir perdeler ve binada yangın için su bulundurulması düşünülen önlemler arasındaydı⁵⁷.

51 *Revue de Constantinople*, 21 Mart 1875, 611-613.

52 *Revue de Constantinople*, 23 Mayıs 1875, 372.

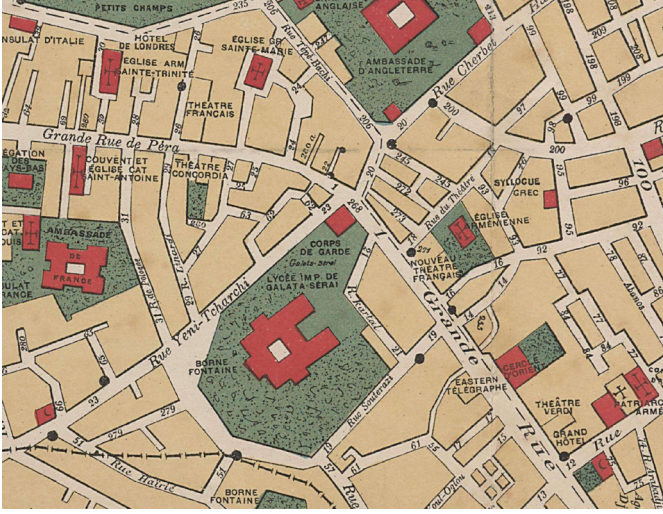
53 Güllü Agop (Agop Vartovyan): Ermeni kökenli sanatçı, Türk Tiyatrosu'nun önde gelen isimlerinden biridir. Güllü Agop kurduğu ve yönettiği tiyatro topluluklarıyla başarı kazanmış, İstanbul'da ilk kez Müslüman oyuncuların sahne aldığı bir tiyatro topluluğu kurmuş ve Türkçe tiyatro oyunları için imtiyaz almıştır.

54 *Revue de Constantinople*, 14 Mayıs 1875, 369.

55 And, 1972, 191; And, 1976, 29-30; Akın, 2002, 277-78.

56 And, 1972, 191; Akın, 2002, 279; *Indicateur Oriental*, 1885, 387; And, 1971, 85.

57 BOA, Y.PRK.ZB., 3/73;

Şek. 1: Pera'nın Haritası; Concordia Tiyatrosu karşısında 'Fransız Tiyatrosu' olarak *Palais de Cristal* (*Theatre Français*) ve Galatasaray Lisesi'nin karşısında, Ermeni Cemaati'nin arazisinde ise Yeni Fransız Tiyatrosu (*Nouveau Theatre Français*) görülmektedir. Mühendis Godefroy tarafından *L'Annuaire Oriental de Cervati Frères & Cie.* için üretilmiştir. İstanbul 1891. (Salt Research - a)

Ne yazık ki 1892'ye gelindiğinde Fransız Tiyatroları'nın hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Eğlence mekanlarında halkın güvenliğini sağlamak için önlemler almak ve tiyatroları yeniden inşa etmek bir kez daha gündeme gelmiştir⁵⁸. Belediye, Fransız Tiyatrosu'nu bu kez daha güvenli bir araziye inşa etmeyi planlamaktadır⁵⁹. Metin And, Yeni Fransız Tiyatrosu'nun 1892'de yandığını belirtmektedir⁶⁰. Burada 'Yeni' teriminin hangi dönemin tiyatrosunu tanımladığına dikkat edilmelidir. 1868'deki Yeni Fransız Tiyatrosu *Palais de Cristal*'dir. Ancak 1880'lerin Şark Ticaret Yıllıklarında (*Annuaire Oriental*) 'Yeni Fransız Tiyatrosu' 176 Grand Rue de Pera'da bulunan binadır. *Palais de Cristal*'den yalnızca Fransız Tiyatrosu olarak bahsedilmektedir⁶¹. Bu durumda And'ın bahsettiği yanan bina 176 numaralı adresteki Fransız tiyatrosu olmalıdır. Ancak arşiv belgeleri her iki tiyatronun da hasar gördüğünü ortaya koymaktadır.

1893 yılında, Mimar Vallauray ve Saray Mimarı Mihran Efendi tarafından, daha önce Belediye Tiyatrosu için tasarlanan kültür kompleksi projesinin, *Cercle D'Orient Kulübü*'nün arkasındaki arazide başlatılacağı duyurulmaktadır⁶². Bu muhtemelen Cirque de Pera'nın (Variété Tiyatrosu) yakınındaki bir arazidir. Yangından zarar gören *Palais de Cristal*'in, 1898'de yol genişletme çalışmaları sırasında yıkıldığı belirtilmektedir⁶³. Aynı yıl, gazetelerde Vallauray'nin kültür kompleksi projesine gibi, mimar Semprini'nin *Palais*

58 BOA, BEO., 93/6952; BOA, Y.PRK.HR., 16/55.

59 BOA, BEO., 137/10231.

60 And, 1971, 89.

61 *Annuaire Oriental*, 1889-90, 500.

62 *Le Moniteur Oriental*, 22 Mayıs 1893.

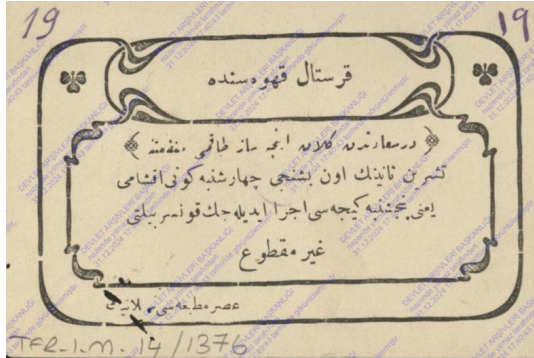
63 Akın, 2002, 139.

Şek. 2: Concordia Tiyatrosu'nun karşısında yer alan *Théâtre Cristal*; Charles Edward Goad: Plan d'assurance de Constantinople. Vol. II- Péra & Galata. No: 39, IFEA, 1905. (Salt Research - b)

de Cristal için benzer bir projesinden bahsetmektedir. Ancak bu plan gerçekleştirilememiş görünmektedir, çünkü tiyatronun mahalline 1922'de Elhamra Sineması inşa edilmiştir⁶⁴.

Palais de Cristal, 1898 yılında yol genişletme çalışmaları sırasında yıkıldığının belirtilmesine rağmen, 1902 yılına kadar Fransız Tiyatrosu ve *café-concert* (şarkılı kahve) olarak faaliyetini sürdürmüştür⁶⁵. Daha sonra ise yalnız *café-concert* kategorisinde *Concert Cristal* adıyla devam ettiği anlaşılmaktadır⁶⁶. Her ne kadar 1905 tarihli Goad haritasında *Théâtre Cristal* adıyla geçse de tiyatro, opera gibi performanslar değil bazı konserlerin verildiği bir mekân olduğu görülmektedir (Şekil 2). Osmanlı arşivlerinde yer alan bir incesaz konseri ilanı da bunu doğrulamaktadır (Fot. 1).

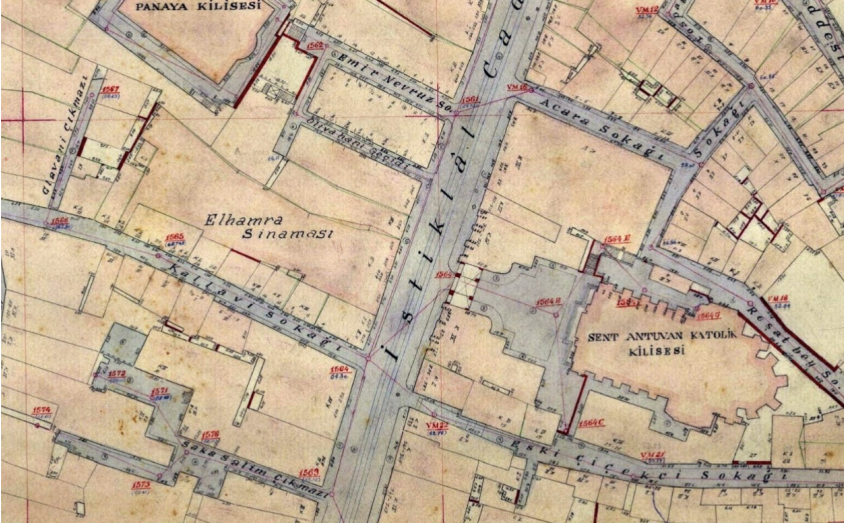

Fot. 1: Kristal Kahvesi'nde incesaz takımı tarafından verilecek konser davetiyesi, BOA, TFR.I.M., 14/1376 (18 Ocak 1907)

64 Akın, 2002, 286.

65 *Annuaire Oriental*, 1901, 771; *Annuaire Oriental*, 1902, 758, 886; Mestyan, 2011, 100.

66 *Annuaire Oriental*, 1903, 826.

Şek.3: Beyoğlu Ciheti Haritaları (Cumhuriyet Dönemi) 1/500, Pafta no: H-11/4. (İstanbulium.net)

Cumhuriyet döneminde *Palais de Cristal*'in yerinde Elhamra Sineması yer almaktadır⁶⁷ (Şekil 3). Bu yapının Elhamra Sinemasına dönüş sürecinde bazı belirsiz noktalar vardır. Sinemanın inşa edildiği tarihi olarak bazı kaynaklarda 1922 bazı kaynaklarda ise 1923 olarak verilmektedir. Fransız tiyatrosunun bu mekânına Osmanlı-Avusturya halı ve mobilya firmasının yerleştiğini belirtilmektedir. 1920 yılında ise yapıyı sinema olarak değerlendirecek olan Arapzade Sait Bey'e satılmıştır. Sait Bey'in binayı yıktırıp mimar Vedat Bey' yaptırmış olduğu, yine yıkılıp mühendis-mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'ye yaptırmış olduğu ya da aynen muhafaza olunup tadilatla sinemaya dönüştürüldüğü şeklinde üç farklı ihtimal dile getirilmektedir⁶⁸. Mimar Vedat Bey'in yaptığı işler arasında bu sinema binasına rastlanmamaktadır⁶⁹. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin biyografisinde tarih verilmeden Elhamra Sineması inşaatı yaptığı işler arasında sayılmaktadır⁷⁰. Mustafa Cezar, Ayverdi ile Rum mimar Konstantinos Kiriakidis'in yapıyı birlikte inşa ettiklerini yazmaktadır⁷¹. Barillari ve Godoli de Elhamra'nın inşasını Kiriakidis'in 1922'de yaptığı işler arasında saymaktadırlar⁷². Rum mimar 1926'da İstanbul'dan Atina'ya göç etmiştir⁷³. Burada dikkat edilmesi gereken konu *Palais de Cristal*'in tamamen yıkılıp yeniden mi yapıl-

67 Akın, 2002, 139.

68 Evren, 1999, 3; Üsdiken, 1999, 180.

69 Cephaneçigil, 2003, 323-384.

70 Yüksel, 1995, 14.

71 Cezar, 1998, 391.

72 Godoli ve Barillari, 1997, 148.

73 Şenyurt, 2002, 94; Çizmecioğlu Yüçetürk, 2023, 3.

dığı yoksa bir renovasyondan mı geçtiğidir. İçinin onarılıp yeni bir cephe tasarımı yapılmış olma ihtimali vardır. Bu bilgileri kesinleştirecek kaynaklar henüz ortaya çıkmamıştır. Cephede oryantalist unsurlar dönemin eklektik anlayışıyla kurgulanmıştır. Detaylara bakıldığında bazı kemerleri, mukarnaslı sütun başlıkları, sütunçe formları, nişli düzenlemeleri, yıldız geçmeli korkulukları, tepelik kullanımı, kabaralar ve konsollar, hatta revaklı 'loggia'sı ile Osmanlı mimari unsurlarını barındırdığı görülmektedir. Bu da Birinci Ulusal Mimari Akımına uygun olduğunu göstermektedir⁷⁴. Yapının en son 1868 yılında kapsamlı bir tadilatın geçmiş olduğu düşünülürse, en azından fasadın 1922 yılında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 2).

Fot. 2: Elhamra Han'ın Giriş Cephesi (2024)

Elhamra Sineması'nın iç mekânı için yeniden inşa edilmediği, yalnız onarımdan geçtiğine dair bir görüş de vardır. Üsdiken pasaj ve tiyatro salonunun *Palais de Cristal* olduğu dönemdeki özelliklerini koruduğunu ifade etmektedir. Bu fikrini doğrulayan bazı ayrıntıları şöyle sıralamaktadır; 1868'de yapılmış olan Kallavi (Glavany) sokağa çıkış halen yer almaktadır. Galerilerin bulunduğu yerdeki on sekiz kolon ve locaların altında, parterin gerisindeki üç sıra koltuğun orijinal tiyatro salonundan kalma olduğunu, şimdiki sinema salonlarında böylesi bir düzenlemenin görülmediğini belirtmektedir. Bu maroken koltuklar 120 x120 cm. ebatlarındadır ve oldukça rahatlırlar, localarsa arkada geniş bir koridor bırakacak kadar büyüktürler. Daha sonra sinema salonunu detaylı olarak anlatır. Bu anlatımda eskiden gelen yapısal özellikler ile yeni yapılan dekorasyonu vurgular. Salon kareye yakın bir plandadır. Orkestra çukurundan arkaya doğru hafif bir meyil bulunmaktadır. Parter sandalyeleri, arka sıra koltuklar ve localar yarım elips şeklinde kavisli hatlar üzerinde dizilmiştir. Locaların her biri dört- altı oturma birimi barındırmaktadır. Balkonda ise iki yüz deri koltuk sıralanmıştır. Projeksiyon odası mevcut kolonların arası-

74 Akçaoğlu, 2019, 15-84, 94-95.

na yerleştirilmiştir, yani sonradan eklemeye gibi görünmektedir. Kubbeli tavadan büyük bronz bir avize sarmaktadır. Tavan resimleri mavi renktedir, giriş duvarları ve kolonlar, zemin-den balkon seviyesine kadar Kütahya çinileriyle kaplıdır. İç mekânda sayılan unsurlardan yalnızca Kütahya çinileri, 1. Ulusal mimari üslubuna uygun bir dekoratif unsur olarak değerlendirilebilir. Sahne yüksek ve dardır. Sahnenin localarla olan mesafesi de azdır. Üsdiken'e göre yapı yeniden inşa edilmiş olsa bu mesafe genişletilebilirdi, çünkü Elhamra kompleksinin kapladığı alan buna imkân vermektedir⁷⁵. Sahnenin dar oluşu, görüş mesafesinin ideal olmayışı eskiden beri *Palais de Cristal* salonunun Naum Tiyatrosu görüşmesinde olmadığı yönündeki yorumları hatırlatmaktadır. Üsdiken'in ifade ettiği, diğer sinema salonlarında görülmeyen oturma düzeni ve koltuklar, eski tarife uyan kolon sayısı ve localar yapının temel unsurlarının değişmeden gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Projeksiyon odasının eklenti gibi sütunların arasında yer alması, sütun ve cephelerde yer alan Kütahya çinileri, mavi renkli resimler ve bronz avize gibi detayların da tadilat sırasında eklenmiş unsurlar olduklarını düşünmek mümkündür. Osmanlı üslubunu simgeleyen çiniler dış cephedeki ulusal mimarlık öğeleriyle de bağlantılı görünmektedir. Hasan Kuruyazıcı ise yapının tamamen yıkılıp yeniden yapıldığı ya da sadece tadilat gördüğüne dair tam bir bilginin ulaşmadığını aktarmaktadır. Elhamra Sineması'nın *Palais de Cristal*'in tariflerine hiç benzemediğini, eğer gerçekten söz konusu tiyatro salonu ise epey değişiklik geçirmiş olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak bu değişikliklerin neler olduğu hakkında bilgi vermemektedir⁷⁶. Üsdiken'in dikkat çektiği noktalar ise *Palais de Cristal*'in iç mekân tasvirleriyle örtüşmektedir. Burçak Evren'in 1999'daki yangın sonrası kaleme aldığı makalesinde yer verdiği ABD Dışişleri Bakanlığı'nın sonradan yayınlanan gizli raporunda da yukarıdaki tariflere uyan bir iç mekân tasviri bulunmaktadır. Raporunda sinemanın doğuya has egzotik unsurlar barındırdığı belirtilmektedir. Bu tasvirlerin arasında dikkat çekici bir unsur balkon girişlerinde yağlıboya ile yapılmış Binbir Gece Masalları'ndan sahnelerin bulunmasıdır⁷⁷. Önceki bölümlerde de belirttiği gibi *Palais de Cristal*'in balo salonu olarak düzenlendiği dönemden itibaren 'Binbir Gece Masalları'ndaki saraya benzetilmesi söz konusudur⁷⁸.

Fot. 3: Elhamra Sineması'nda Mustafa Kemal Atatürk, Makbule Hanım ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya film izlerken (Cemal Işıksel Arşivi, Cumhuriyet Arşivi).

75 Üsdiken, 1999, 180-181.

76 Kuruyazıcı, 2004, 662.

77 Evren, 1999, 3.

78 Journal de Constantinople, 1 Şubat 1862.

Fot. 4: Elhamra Sineması'nda Mustafa Kemal Atatürk, Makbule Hanım ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya film izlerken (Cemal Işıksel Arşivi, Cumhuriyet Arşivi).

Fot. 5: Elhamra Han'ın girişinde Beyoğlu Belediyesi'nin Elhamra Sineması ve Tiyatrosu hakkında bilgi tabelası (2024)

1922 yılında Elhamra Sineması'nın işletmesini daha sonra İpek Film'i kuracak olan İpekçi kardeşler almıştır⁷⁹. 1930'larda Mustafa Kemal Atatürk'ün de bu salonda film izlemeye geldiği bilinmektedir (Fot. 3-4). Cemal Işıksel'in fotoğraflarında Atatürk, Makbule Hanım ve dönemin İçişleri bakanı Şükrü Kaya parterin arka sırasındaki deri kaplı koltuklarda otururken görülmektedir (Fot.3-4). Fotoğrafta ön locaların bittiği kısımda üç sıra görünen bu koltukların, Üsdiken'in bahsettiği ve tiyatro olduğu dönemden kalma olduğuna inandığı geniş maroken koltuklar oldukları anlaşılmaktadır. Elhamra Sineması, tiyatroya çevrilene kadar belirli bir ciddiyeti olan, konulu yapımların yanı sıra Cumhuriyet ve sonraki yıllarda da 2. Dünya Savaşı propagandası içeren filmlerin de gösterildiği lüks bir salon özelliğindedir. Sinema makinesi İpekçiler tarafından Amerika'dan getirilmiş, ilk sesli film yine bu salonda gösterilmiştir. Cemil Filmer, salondaki koltukların İtalya'dan getirildiğini belirtmektedir⁸⁰. 1958 ya da 1962 yılına kadar sinema olarak kullanılan pasaj içindeki salon daha sonra tiyatrolara kiralanmaya başlamıştır⁸¹. Yapı, 1973'de yeniden sinema hüviyeti kazanmış, 1999'da yangında harap olduğu zamanda kadar Elhamra Sineması olarak hizmet vermiştir (Fot. 5). 19. yüzyılda ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Beyoğlu'nda belli bir zümrenin statü yarışına girdiği, özel kıyafetlerle fuayesinden kendilerini gösterdikleri bir salon iken 1970'lerde yeniden sinema olarak işlevlendirildiğinde kalitesiz filmlerin gösterildiği bir sinema haline gelmiştir⁸². Aslında yangın öncesinde de mekân özelliği bağlamında statü kaybına uğramış görünmektedir.

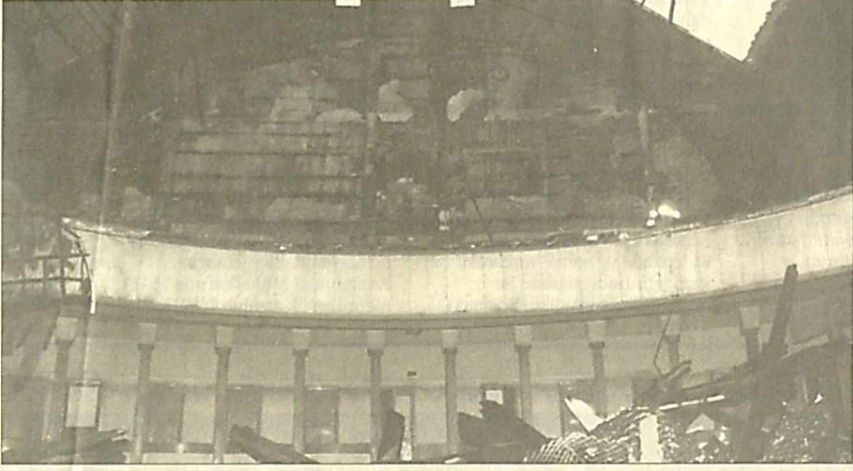
79 BOA, HR.İM., 167/53; Özuyar, 2013, 190-200.

80 Filmer, 1984, 152.

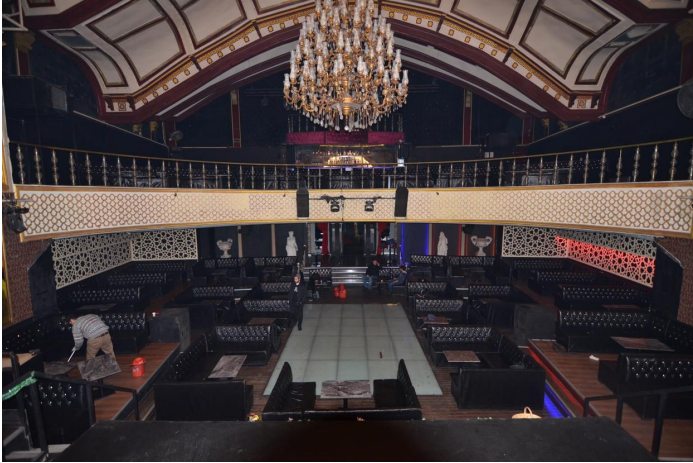
81 Akıncı, 2018, 207.

82 Evren, 1999, 2.

Geçirdiği yangın sonrasında Elhamra Sineması'na 2002 yılında cephe temizliği yapılmıştır. 2006 yılında ise iç mekân, gece kulübü olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Bu dönüşüm sırasında kolonadlı balkon gibi sinemanın orijinal mimarî unsurlarının çoğu bozulmuştur⁸³. Elhamra Pasajı'na dair restitüsyon, restorasyon ve hasar tespit paftaları 2019 yılında hazırlanmıştır; söz konusu çizimler güncel durumu belgeleyen önemli teknik veriler sunmaktadır⁸⁴.

Fot. 6: Elhamra Sineması, yangın sonrası tahrip olmuş localar ve balkon (Hürriyet Gazetesi, 17 Şubat 1999).

Fot. 7: Elhamra Sineması sahneden balkona bakış (Özçelik Yaşarlar, 2019).

83 Çizmecioğlu Yüçetürk, 2023, 85-86.

84 Özçelik Yaşarlar, 2019.

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'da tiyatro mekânlarının tarihçesi verildiğinde daima 1831'den önce faaliyete başlamış olan ve yangında yok olup Bartolomeo Giustiniani tarafından yeniden yaptırılmış olan bir Fransız tiyatro binasından söz edilmektedir. Anlaşıldığı üzere bu bilginin kaynağı Adolphe Thalasso'nun Türk Tiyatrosu üzerine yazmış olduğu makaledir. Metin And ve Refik Ahmet Sevengil de aynı bilgiyi bazı farklılıklarla aktarmışlardır. Bu çalışmada yapılan araştırmalarda böylesi bir bilgiyi doğrulayacak bir belgeye ulaşılamamıştır. Aksine 1860'lara kadar kalıcı bir Fransız Tiyatrosu olduğuna dair bir bulgunun mevcut olmadığı görülmüştür.

Fransız Tiyatrosu olarak anılan ilk salonun *Palais des Fleurs* olduğu anlaşılmaktadır. 1855 yılında balo salonu ve kafe olarak faaliyetlerine başlamış, 1860 yılında ise bir tiyatro salonu eklenmiştir. Bu salon 1864'te restore edilerek yeniden açılmıştır. 1870 Büyük Beyoğlu Yangınında ise tahrip olmuş ve yerine Avrupa Pasajı inşa edilmiştir.

Beyoğlu'nda Giustiniani'ye ait 320'no'lu adresteki *Palais de Cristal* ise yine öncelikle balo salonu olarak 1862'de faaliyete geçmiştir. 1865 yılında yönetici Madame Salla ve Emprezyo Manasse, mimar Giovanni Battista Barborini'den hızlıca bu salonu bir tiyatro salonuna çevirmesini istemişlerdir. Daha sonraki sezonda iyi bir bütçeyle daha iyi bir mekân yapabileceği vaat edilmiştir. Günlük haberlerden takip edildiği üzere böylesi bir yenilik gerçekleşmemiştir. 1865'de Giovanni Battista Barborini'nin yetersiz bir bütçeyle balo salonundan dönüştürerek yaptığı bu tiyatro binası, çeşitli onarımlardan geçerek yıllarca Fransız Tiyatrosu olarak hizmet etmiştir.

Bu çalışma, Palais de Cristal'in tarihsel gelişimini dönemin arşiv belgeleri ve süreli yayınları temelinde yeniden ele alarak, yapı hakkında literatürde yer alan bazı hatalı varsayımların düzeltilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Adolphe Thalasso'nun anlatılarıyla desteklenen ve 1831 öncesine tarihlenen bir Fransız tiyatrosunun varlığına ilişkin genel kabul, mevcut birincil kaynaklarca doğrulanamamıştır. Araştırmalar, *Palais de Cristal*'in 1862 yılında bir balo salonu olarak inşa edildiğini ve 1865'te Barborini tarafından tiyatroya dönüştürüldüğünü göstermektedir.

1868 yılında Altıncı Daire Belediyesi tarafından hazırlanan teknik rapora dayalı olarak gerçekleştirilen kapsamlı tadilat, yapının tiyatro işlevini daha sağlıklı sürdürebilmesi amacıyla estetik ve yapısal iyileştirmeleri içermektedir. 1870 Beyoğlu yangınından sağ çıkan nadir yapılardan biri olan *Palais de Cristal*, Naum Tiyatrosu'nun yok oluşuyla birlikte Pera'daki sahne sanatları etkinliklerinin merkezi haline gelmiştir. 1892 yangını sonrası bazı bölümleri hasar görmüş olsa da tiyatro kimliğini kısmen sürdürmüş ve 20. yüzyıl başlarında '*Concert Cristal*' adıyla müzikli kahve işlevi üstlenmiştir.

Yapı 1920'li yıllarda kısa bir süre halı ve mobilya satış mekânı olarak kullanılmış, ardından 1922'de Elhamra Sineması'na dönüştürülmüştür. Yapının bu dönüşüm sürecinde tamamen yeniden mi inşa edildiği yoksa mevcut mimari iskeletin korunarak mı dönüştürüldüğü tartışmalıdır. Ancak sinema işlevi verildiğinde dahi, iç mekânda

kolonlar, localar ve Kallavi Sokağı'na açılan geçit gibi orijinal tiyatroya ait unsurların korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. *Palais de Cristal* Tiyatrosu olduğu dönemde bir diğer adının da '*Theatre Oriental de Pera*' olması, Elhamra Sineması'na dönüştükten sonra da iç mekânda görülen bazı oryantalist dekorların kaynağını açıklayabilir niteliktedir.

Tablo 1: Palais de Cristal'in İşlevsel ve Mimari Evrimi

Dönem	Mimari İşlev	Toplumsal ve Kültürel Rol	Öne Çıkan Özellikler
1862–1865	Balo Salonu	Beyoğlu sosyetesinin buluşma ve dans mekânı	Kristal vitraylı giriş, dekoratif galeriler, gaz lambalarıyla aydınlatma
1865–1868	Tiyatroya Dönüşüm	Fransız sahnesi olarak etkinlik başlangıcı	Barborini tarafından hızlı dönüşüm, 4 kat loca sistemi
1868–1870	Tam Tiyatro İşlevi	Naum Tiyatrosu'na alternatif eğlence yapısı	Belediye raporuna dayalı kapsamlı tadilat: sahne, dekorasyon, konfor artırımı
1870–1892	Fransız Tiyatrosu	Beyoğlu'ndaki en önemli sahne sanatları mekânı	Naum Tiyatrosu'nun yıkımı sonrası öne çıkış, yabancı kumpanyaların merkezi
1892–1902	Tadilat Sonrası Tiyatro & Cafe-Concert	Karma kullanım, dönüşüm süreci	Yangın sonrası kısmen ayakta kalan bölümlerin kullanımı, kültürel süreklilik
1902–1920	Concert Cristal (Şarkılı Kahve)	Kozmopolit buluşma ve hafif müzik mekânı	İncesaz konserleri, geç dönem Osmanlı eğlencesi
1920–1922	Halı-Mobilya Satış Alanı	Ticari kullanım	Osmanlı-Avusturya ortaklığı ile mağaza olarak değerlendirme
1922–1999	Elhamra Sineması	Ulusal mimari kimliğin temsili, modern sinema	Yeni cephe tasarımı, kolon ve locaların korunması, Kallavi Sokağı geçidi
1999–2006	Gece Kulübü / Eğlence Mekânı	Kültürel sürekliliğin kopuşu, özgün mimarî unsurların tahribi	Yangın sonrası dönüşüm, kolonadlı balkonun bozulması

Palais de Cristal'den Elhamra'ya uzanan 163 yıllık dönüşüm süreci, sadece bir mimari yapı evrimi değil, aynı zamanda Beyoğlu'nun sosyokültürel dönüşümünün de izdüşümüdür. Balo salonundan tiyatroya, oradan konser salonuna, halı mağazasına ve ni-

hayetinde sinemaya uzanan bu süreç, mekânın kullanımının kentsel ve kültürel eğilimlere göre yeniden şekillendiğini göstermektedir (Tablo 1). 19. yüzyılda Avrupa etkisiyle balo ve tiyatro salonu olarak işlev gören mekân, 20. yüzyılda Cumhuriyet'in modernleşme simgelerinden biri olan sinema kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Elhamra Sineması'na dönüştüğü dönemde, bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün de film izlemek üzere buraya geldiği belgelenmiştir; bu durum yapının dönemin toplumsal hayatında taşıdığı sembolik önemi güçlendirmektedir. 1962'de tiyatro işlevine çevrilmesi, 1973 sonrasında sanat değeri olmayan filmlerin oynatıldığı bir sinemaya, 1999 yangını sonrası ise niteliksiz bir eğlence mekânına dönüşmesi Beyoğlu'nun kültürel sürekliliğinde bir kopuşa işaret etmektedir. Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim, yapının karakteristik özelliklerini ileri boyutta bozmamış görünmektedir. Oysa 1999 yangını sonrasında önemli bir tahribata uğramıştır. Bu açıdan *Palais de Cristal*/Elhamra, kentin mekânsal belleğinde bir 'ayna yapı' niteliği kazanmakta; her dönem kentsel ve toplumsal dönüşümlerin yansıdığı bir sahneye dönüşmektedir. Bu mekânsal ve işlevsel dönüşüm yalnızca bir yapı ölçeğinde kalmamış, aynı zamanda Beyoğlu'nun sosyokültürel dokusunun bir yansıması olmuştur. *Palais de Cristal*'den Elhamra'ya uzanan çizgi, Batılılaşma süreciyle başlayan Avrupa etkili eğlence kültürünün Cumhuriyet döneminde sinema aracılığıyla kitle kültürüne evrilmesini göstermektedir. Böylece yapı hem seçkinci olarak nitelendirilebilecek balo ve tiyatro geleneğini hem de sinema gibi modern ve daha geniş halk kitlelerine ulaşan yeni bir kültürel pratiği bünyesinde toplamıştır. 1999 yangını sonrası kimlik kaybı ve eğlence mekânına dönüşüm, Beyoğlu'nun 1970'lerden beri devam eden kültürel erozyonunun da bir göstergesi olmuştur. Bu açıdan *Palais de Cristal*/Elhamra sadece bir tiyatro veya sinema değil, İstanbul'un kültürel sürekliliğinin ve kırılmalarının somut bir hafıza mekânıdır.

Her ne kadar 1831'den beri var olan bir Fransız Tiyatrosu değilse de *Palais de Cristal* 1865- 1999 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan karakteristik özellikleriyle bilinen bir gösteri salonu olmuştur. 1999 yılında geçirdiği yangının ardından Elhamra Sineması'nın bir gece kulübüne dönüştürülmüş olması mimari özelliklerinin birçoğunun da yitirilmesine yol açmıştır. Bu yapının aslına uygun biçimde restore edilmesi ve işlevlendirilmesi durumunda, günümüzde İstanbul'un tiyatro tarihi açısından özgün ve dikkate değer yapılarından biri hâlâ varlığını sürdürüyor olabilirdi. 19. yüzyıl tiyatrolarından günümüze ulaşabilen nadir örneklerden biri olma potansiyeline sahip olan ve Naum Tiyatrosu'ndan daha uzun süre işlevini devam ettirmiş bulunan *Palais de Cristal*'in iç mekânı, karakteristik bazı mimari unsurlarını koruyarak bugüne aktarılabilirdi.

KAYNAKÇA

- Akçaoğlu, Ö.Ö. (2019), *Elhamra Han'ın (Beyoğlu – İstanbul) Cephe Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akın, N. (2002). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür.
- Akıncı, T. (2018). *Beyoğlu: Yapılar, Mekânlar, İnsanlar (1831-1923)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Anadolu Ajansı, Fotoğraflarla Atatürk, URL: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/fotograflarla-ataturk-> (Erişim: 01 Ekim 2025).
- And, M. (1971). Eski İstanbul'da Fransız Sahnesi. *Tiyatro Araştırmaları (II/2)*, 77-102.
- And, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- And, M. (1976). *Osmanlı Tiyatrosu, Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Annuaire Oriental du commerce l'industrie de l'administration et de la magistrature 1889-1890*. Cervati, R.C. (Haz.), İstanbul: Cervati Frères & C.
- Annuaire Oriental du commerce l'industrie de l'administration et de la magistrature 1901*. İstanbul: The Annuaire Oriental and Printing Company Limited.
- Annuaire Oriental du commerce l'industrie de l'administration et de la magistrature 1902*. İstanbul: The Annuaire Oriental and Printing Company Limited.
- Annuaire Oriental du commerce l'industrie de l'administration et de la magistrature 1903*. İstanbul: The Annuaire Oriental and Printing Company Limited.
- Aracı, E. (2010). *Naum Tiyatrosu: 19. Yüzyıl İstanbulu'nun İtalyan Operası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Balard, M. (2017). La société pérote aux XIVE et XVe siècles: autour des Demerode et des Draperio. *Gênes et la Mer/ Genova e il Mare (469-480)*, Cenova: Società Ligure di Storia Patria.

- Barillari, D. ve Godoli, E. (1997). *İstanbul 1900: "Art Nouveau" Mimarisi ve İç Mekânları*, İstanbul: YEM Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2015). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*. R. Köse, M. Albayrak (Yay. Haz.), İstanbul.
- BOA, BEO., 137/10231 (21 Cemaziye'l-Ahir 1310 / 10 Ocak 1893)
- BOA, BEO., 93/6952 (2 Rebiü'l-Ahir 1310 / 24 Ekim 1892)
- BOA, HR.İM., 167/53 (25 Kasım 1925)
- BOA, İ.DH., 96/4810 (29 Zi'l-Hicce 1260 / 9 Ocak 1845)
- BOA, İ.HR., 12/609 (20 Recep 1257 / 7 Eylül 1841)
- BOA, İ.HR., 42/1971 (27 Şevval 1263 / 8 Ekim 1847)
- BOA, İ.HR., 427/30 (5 Nisan 1857)
- BOA, İ.HR., 6/292 (3 Recep 1256 / 31 Ağustos 1840)
- BOA, İ.MVL., 324/13828 (25 Cemaziye'l-Evvel 1271 / 13 Şubat 1855)
- BOA, İ.MVL., 532/23871 (10 Muharrem 1282 / 6 Haziran 1865)
- BOA, İ.ŞD., 10/505 (12 Cemaziye'l-Ahir 1285 / 1 Ekim 1868)
- BOA, TFR.I.M., 14/1376 (3 Zi'l-Hicce 1324 / 18 Ocak 1907)
- BOA, Y.PRK.HR., 16/55 (19 Cemaziye'l-Evvel 1310 / 9 Aralık 1892)
- BOA, Y.PRK.ZB., 3/73 (26 Rebiü'l-Evvel 1304 / 23 Aralık 1886)
- Cephanecigil, G. (2003). Tüm Çalışmaları. *M. Vedad Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar* (323-384), Ed. Afife Batur, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ceria, E. (1965). *Annali Societá Salesiana Volume III Il Rettorato di Don Michele Rúa Parte II (1899-1910)*, Torino: Societa Editrice Internazionale.
- Cezar, M. (1991). *XIX. Yüzyıl Beyoğlu'su*, İstanbul: Ak Yayınları.
- Cossuto, G. (2007). *Cronologia. Gli Italiani Di Istanbul; Figure Comunita e Istituzioni Dalle Riforme alla Repubblica 1839-1923*. Torino: Fondazione Giovanni Agnelli.
- Çizmecioğlu Yücetürk, M. (2023), *İki Şehir Arasında Bir Mimar: Constantinos Panagiotis Kyriakides*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

- Evren, B. (28 Şubat 1999), Elveda Elhamra.. *Cumhuriyet Dergi*, (675), 2-3.
- Filmer, Cemil (1984), *Hatıralar*, İstanbul.
- Huart, C. 'Turquie', *La Grande Encyclopedie*, C. XXXI, 258.
- Indicateur Oriental Annuaire Almanach du Commerce 1885*. Cervati, R.C. (Haz.), İstanbul: Cervati Frères & C.
- Işıksel, C. (1930'lar). Atatürk Elhamra Sineması'nda film izlerken. Cemal Işıksel Arşivi, Cumhuriyet Arşivi. İstanbul: The Annuaire Oriental and Printing Company Limited.
- İstanbulium.net: <https://www.istanbulium.net/2016/04/alman-mavileri.html>
- Jouannin, M.J.M. ve Van Gaver, M.J. (1840). *L'univers Histoire et Description: Turquie*, Paris: Firmin Didot Freres Editeurs.
- Journal de Constantinople*, 1 Şubat 1862.
- Journal de Constantinople*, 12 Ocak 1861.
- Journal de Constantinople*, 12 Ocak 1861.
- Journal de Constantinople*, 12 Ocak 1861.
- Journal de Constantinople*, 14 Ekim 1864;
- Journal de Constantinople*, 15 Ekim 1864.
- Journal de Constantinople*, 17 Ocak 1862.
- Journal de Constantinople*, 19 Ağustos 1864.
- Journal de Constantinople*, 4 Kasım 1848
- Journal de Constantinople*, 5 Şubat 1855.
- Journal de Constantinople*, 6 Ağustos 1861.
- Kuruyazıcı, H. (2004). Beyoğlu'nun Tiyatroları. *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, 661-672.
- La Turquie, 2 Ocak 1868.
- La Turquie, 9 Ekim 1868.
- Le Moniteur Oriental*, 22 Mayıs 1893.
- Marmara, R. (2020). *Osmanlı Başkentinde Bir Levanten Senti Galata Pera*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Mestyan, A. (2011), *A Garden with Mellow Fruits of Refinement: Music Theatres and Cultural Politics in Cairo and Istanbul 1867-1892*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Central European University, Budapeşte.
- Özçelik Yaşarlar, Y. (2019), *Elhamra Pasajı koruma sorunlarının değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özgür Akçaoğlu, Ö. (2019), *Elhamra Han'ın (Beyoğlu – İstanbul) Cephe Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Mimarlık Anabilim Dalı.
- Özuyar, A. (2013). *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Pozzo, V. (2010). La Tormentata Storia Dell'opera Salesiana Nel Cuore Dell'impero Ottomano Fra Otto E Novecento. *Ricerche Storiche Salesiane*, C. XXIX, 227-285.
- Revue de Constantinople*, 14 Mayıs 1875.
- Revue de Constantinople*, 21 Mart 1875.
- Revue de Constantinople*, 23 Mayıs 1875.
- Salt Research – a (2025). Pera'nın Haritası, Godeffroy. İstanbul, 1891. URL: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195740>
- Salt Research – b (2025). Concordia Tiyatrosu'nun karşısında yer alan *Théâtre Cristal*; Charles Edward Goad: Plan d'assurance de Constantinople. Vol. II- Péra & Galata. No: 39, IFEA, 1905. URL: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99239>
- Sevengil, R. A. (1969). *Opera San'atı ile İlk Temaslarımız*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sevengil, R. A. (1976). *Osmanlı Tiyatrosu, Kuruluşu- Gelişimi- Katkısı*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Şeni, N. (1991). Les levantins d'Istanbul à travers les récits des voyageurs du XIXe siècle. *Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne: Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Maison des Sciences de l'Homme, 18-22 Janvier 1985 / ouvrage édité par Edhem Eldem et publié par l'Institut Français d'Études Anatoliennes*, İstanbul: Isis, 161-170.

- Şenyurt, O. (2002), *1800-1950 Yılları Arasında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Rum Mimarlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YTÜ Mimarlık Anabilim Dalı/ Mimarlık Tarihi ve Kuramı, İstanbul.
- Thalasso, A. (1899), *Le Theatre Turc contemporain. Revue Encyclopedique*, (C. 9, 1039).
- The Levant Herald*, 14 Eylül 1868.
- The Levant Herald*, 14 Ocak 1868.
- The Levant Herald*, 18 Mart 1869.
- The Levant Herald*, 2 Ocak 1868.
- The Levant Herald*, 26 Kasım 1869.
- The Levant Herald*, 27 Eylül 1869.
- The Times*, Ocak 1839, 6.
- Toprak, Z. (1993), *Altıncı Daire-i Belediye. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 1, 220-223). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üsdiken, B. (1999). *Beyoğlu'nda Eski Sinemalar*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat.
- Yüksel, İ. A. (1995), *Ekrem Hakkı Ayverdi Biyografisi. Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Değerlendirme: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek beyanı yapmamıştır.

İntihal ve Diğer Etik Beyanlar: İntihal taraması *iThenticate* yazılımıyla yapılmış ve benzerlik oranı, derginin üst sınırı olan %15’in altında çıkmıştır. Yazar, makalede, kaynak gösterilenler dışındaki görsellerin kendisine ait olduğunu belirtmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Plagiarism & Other Ethical Statements: Plagiarism detection was conducted using the *iThenticate* software and the similarity ratio was detected below the journal’s upper limit of 15%. The author has stated that the images, except for those whose sources are shown, belong to her.

Makaleler, ilk başvurudan yayın aşamasına değin, ön inceleme, hakem değerlendirme, editör ve İngilizce editörü inceleme süreçlerinde görülen ihtiyaçlara göre, gözden geçirme ve düzeltme yapabilmesi amacıyla yazara en az bir kere geri gönderilmekte ve yayın öncesinde de yazarın son durum onayı alınmaktadır. Yoğunluk ve personel sıkıntısı dolayısıyla dergi tarafından ayrıca nihai, detaylı bir redaksiyon işlemi yapılamamaktadır. Dilin kullanımı, imlâ ve redaksiyonla ilgili hususlar ve kullanılan görsellerin kalitesi yazarların sorumluluğundadır.

From the first submission to the publication stage, articles are returned to the author at least once for review and correction, depending on the needs encountered during the preliminary review, peer review, editor and English editor review processes. In addition, the author’s approval is obtained for the final version of the article in publication format before publication. Due to the density, and lack of personnel, no additional redaction (editing the writing/typing) is performed by the journal. The language usage, expressing style, spelling, typing and reduction matters and the quality of the images used are the responsibility of the authors.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 34, Sayı: 2, Ekim 2025 | Volume: 34, Issue: 2, October 2025

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Selami FEDAKAR ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Ender ÖZBAY ♦ Editöryal Kurul (Editorial Board): Prof. Dr. Lale DOĞER, Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryâ - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

(İlgili sayının bilimsel hakemleri, tüm makaleleri içeren “Sayı Tam Dosyası”nda belirtilmiştir.)

(The scientific referees of the relevant issue are presented in the “Full Issue File” containing all articles.)

[İnternet Savfası \(Açık Erisim\)](#)

[İnternet Page \(Open Access\)](#)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Crossref

SÖBIAD

**INDEX
ISLAMICUS**